

СХІДНА ГАЛИЧИНА В ЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ НАПРИКІНЦІ XVIII ст.

Статтю присвячено аналізу стану і розвитку торгівлі у Східній Галичині наприкінці XVIII ст. Відбудова господарства спричинилась до активізації усіх видів торгівлі – від місцевих торгів до регіональних ярмарків – Львівських та Бродівських контрактів. Представлений матеріал свідчить, що, хоча і повільно, в Галичині, як і на інших українських землях, тривали процеси, характерні для всіх європейських країн у XVIII ст. і галицьке господарство активно втягувалось до європейських ринкових зв'язків.

Ключові слова: Східна Галичина, Центрально-Східна Європа, торгівля, ярмарки, торги, економічні зв'язки, Львівські контракти, торговельні шляхи.

Економічний розвиток Галичини у XVIII ст. давно вже вийшов з ряду актуальних історичних проблем. Здавалося б, все очевидно: околиця Речі Посполитої, а потім Австрійської імперії, була приречена на постійне економічне відставання. Тим більше, що за кожної зміни влади нові володарі твердили про відсталість здобутих земель та про свій внесок у піднесення господарства. Тимчасом уважне вивчення навіть уже відомих даних, якщо до них ставитися без звиклих стереотипів, ставить під сумнів твердження і про постійне економічне відставання галицьких земель, і про їхнє скромне місце в економічних зв'язках Центрально-Східної Європи.

Відбудова господарства після тривалих воєн першої половини XVIII ст., розвиток фільваркового виробництва, поглиблення ринкових відносин спричинились до активного розвитку ярмаркової торгівлі. Всього в Галичині на кінець століття ярмарки діяли у майже 70 містах і містечках, активно розвивалися славетні Львівські контракти, хоча в галузі зовнішньої торгівлі вони почали поступатись Бродам.

Крім щотижневих ярмарків у всіх містах і більшості містечок принаймні двічі на тиждень діяли регулярні торги, спрямовані на забезпечення товарами місцевого населення. Через всю Галичину проходило чимало торговельних доріг, мережа яких на кінець століття також дещо ускладнилась. Львів був пов'язаний дорогами з усією Галичиною і Поділлям. Зокрема, з нього йшли тракти на Броди та Кам'янець-Подільський, Станіслав та Золочів, Городок і Перемишль, Заліщики та Чернівці, Станіславів, Галич і Коломию, Тернопіль, Бережани, Рогатин, Долину, Дрогобич, Сколе [15, с. 374]. Товари постачали як з великих ярмарків, що відбувались

в найбільших містах, так і з фільваркового ремесла та селянських ремесел і промислів. Всі торговельні операції обкладались митами, але місцеві торговці платили менші мита, аніж приїжджі. Так, у Ходорові селяни платили від півмірку зерна 2 гроші, а приїжджі купці – по 1 злотому. З півсотка лляного полотна місцеві платили по 4 гроші, а приїжджі – по 8 грошів і т. д. [2, с. 50, 102].

Найважливішим продуктом продажу фільварків було зерно, яке постачалось і на вільний ринок, і міським громадам. Показово, що продаж зерна з фільварків протягом другої половини століття зростає до 7 разів. З поліпшення умов торгівлі у Львові та Дрогобичі чимало магнатів будують там шпіхліри і розробляють спеціальні інструкції для адміністраторів фільварків, зобов'язуючи їх постачати певну кількість зерна, що, однак, не завжди виконувалось [1, с. 682]; у 60-х роках продаж хліба у Дрогобичі зростає, а у Львові – різко падає, що В. Ф. Інкін пояснював нижчими, ніж у Дрогобичі, Львівськими цінами [5, с. 241]. До Львова зерна часто звозили так багато, що ціни помітно падали, і навіть залежним від магнатів громадам «нав'язувати» зерно доводилось за цінами, нижчими від ринкових [4, с. 95]. Оскільки ціни на Поділлі були нижчими, ніж в Галичині, з тамтешніх маєтків часто вивозилось зерно до Львова і Дрогобича.

Протягом другої половини століття ціни на пшеницю, жито також помітно зростали до 3–4 разів, в той час як подорожчання гречки та ячміння не було таким різким. Однією з причин подорожчання зерна було перебування в Галичині російських військ у 1768–1772 рр. Зростання цін на зерно, в свою чергу, призвело до подо-

рожання горілки і пива, що робить ще більш прибутковим гуральництво, і магнати починають повертати собі раніше віддані в оренду гуральні, до яких часто довозили зерно з Поділля [2, с. 102].

Залежно від кон'юнктури ринку, землевласники подеколи починали вирощувати овочі, продавали частину худоби, вирощених при броварнях свиней, молочні продукти, рибу, а також ремісничі вироби (зокрема полотно, яке навіть скуповували у власних селян зверх того, яке вони ткали за повинності) [2, с. 75].

Отже, в середині – другій половині XVIII ст. у Східній Галичині відбувається подальший розвиток внутрішнього ринку. Хоча землевласники намагаються зберегти панівне становище, але відбудова селянського господарства, піднесення міст, опір селянства та міщан примусовим нав'язуванням товарів спонукали магнатів скорочувати примусовий продаж та починати орієнтуватись на вільний ринок. Але, попри всі прагнення і спроби суттєво розширити асортимент своєї участі в торгівлі, магнатам не пощастило. Іншими словами: багатогалузевим товарним господарством магнатські латифундії у XVIII ст. так і не стали.

Натомість зростала торгівля в містах. Зокрема, Львів був пов'язаний торгівельними трактами з Москвою через Мінськ, Оршу та Смоленськ, а також з Угорщиною, Волощиною, Грецією, німецькими містами, Францією [6, с. 41]. Формувалась і спеціалізація ярмарків. Так, якщо у Львові торгували всіма можливими місцевими та привозними товарами, то вже у Щирці – взуттям і полотном, в Яричові – сукном та шкіряними виробами, анісом, у Городку – галантереєю, сідлами і гончарними виробами, у Янові – селітрою. Золочів торгував в основному продуктами, зокрема свининою та медом, Кам'янка Струмиллова – сукном, полотном та залізними виробами, у Бродах у середині століття на ярмарках продавали східні товари, скло та чай, а на кінець століття вони стали основним в Галичині осередком торгівлі з Росією [4, с. 102].

У Буську діяв склад товарів, що везли з Волині на Віслу, а це означало, що принаймні тиждень купці мали торгувати своїми товарами у місті [1, с. 480]. У Чорткові активно торгували подільською пшеницею та волами, у Язловці – залізними виробами, полотном та тютюном, у Заліщиках, де відбувався двотижневий ярмарок – тютюном, волами, рибою, полотном [17, с. 253, 539], у Жовкві – склом, залізом, гончарними виробами. Тернопільські ярмарки спеціалізувались, відповідно до свого розташуван-

ня, на торгівлі з Волиню та Поділлям [17, с. 824], бережанські – на торгівлі порцеляною, волами та шкіряними виробами, коломийські – худобою та сіллю, снітинські – товарами з Волощини, зокрема медом, самбірські – тканинами, шкіряними виробами, поташем, тютюном [21, с. 144]. У Стрию торгували угорськими винами, шкіряними виробами, вапном [15, с. 431–432]. Звичайно ж, в асортименті кожного ярмарку були представлені продукти і ремісничі вироби, призначені для місцевого попиту. В місцевостях, де переважав чинш, головним учасником торгівлі ставав селянин. У гірських і передгірських районах поширилась селянська торгівля худобою не лише місцевого походження, але й з Бессарабії [7, с. 242]. Деякі селяни-купці ставали відомими далеко за межами своїх околиць і мали широкі комерційні зв'язки. Дехто перетворювався на торгівельних агентів своїх землевласників, скуповуючи по селах ремісничі товари для продажу купцям на ярмарках. Поширилась селянська торгівля сіллю, м'ясом, тютюном, хлібом, лісовими матеріалами тощо [10, с. 106].

У Львові активізувались так звані контракти – щорічні ярмарки, на яких укладались угоди про продаж не лише товарів, але й земельних володінь. Місцевий ринок значною мірою поглинав основну масу фільваркової продукції як дрібної та середньої шляхти, так і магнатів, а також селянських господарств, хоча частина продукції постачалась і на експорт.

З розвитком товарно-грошових відносин в Галичині поширювались кредитні операції, розвивалось лихварство. Якщо в малих містах масовим був невеликий споживчий кредит, то в містах зі значним купецьким прошарком і великими ярмарками розвивався комерційний кредит на великі суми. У кожному місті були відомі найбільші лихварі, а крім того, лихварськими операціями займались костьоли, монастирі, єврейські громади. Плата за кредит була досить високою – від 8 до 30 % за позичковий кредит, а подеколи підвищувався навіть до 100 %. Як і раніше, позичковий кредит визначався у натуральній формі, найчастіше як передача в користування землі з підданими [16, с. 60–66].

Зі стабілізацією становища в Наддніпрянській Україні і відбудовою господарства в Галичині активізувались економічні зв'язки західноукраїнських земель і, зокрема, Галичини з Наддніпрянською Україною. Галицькі купці стали відігравати важливу роль на ярмарках Бердичева, Ніжина, Ромен, Чернігова, Стародуба та інших міст Правобережжя, Лівобережжя й

Слобожанщини. З Правобережної України завозилось переважно якісне подільське зерно, а вивозились промислові вироби. Основним предметом вивозу із Закарпаття була сіль, яка вивозилась від Холмщини і Підляшшя до Північної Волині, Білорусії та Гетьманщини [5, с. 80]. Деякі західноукраїнські торговці сіллю вивозили сіль валками по 100 і більше возів. З Прикарпаття на Велику Україну вивозили кожухи, свити, полотно. Вивозилась вже тоді з Прикарпаття сира нафта, яку використовували як колісну мазь [12, с. 88].

У 20-х роках поновилась перервана війною зі Швецією торгівля Галичини із Західною Європою, зокрема роль Гданська, до якого вели зручні річкові шляхи, а магнати мали можливість здійснювати транспортування туди товарів за рахунок селянських повинностей. Саме туди сплавляли найкраще зерно, а також ремісничі вироби з найближчих маєтків до річкових пристаней, а також поташ, сіль, полотно, прядиво, селітру, мед і віск.

На Бузі, Сяні і Вепрі магнати мали власні флотилії з 5–10 кораблів, та пристані зі складами. На Бузі такі пристані були в Сокалю, Устилузі, Коритниці, Дубенці, на Сяні, в Торках, Сошниці, Висоцьку, Ярославі та ін. Обслуговувались ці пристані як правило селянами за умовами примусового найму [10, с. 106].

З виручених у Гданську коштів закуповувались промислові товари, на що витрачалось від 40 до 80 % виручки. Купували прянощі, сукно, бавовняні вироби, порцеляну, шовк, папір, сільськогосподарський реманент, насіння, кращі породи худоби. Для перепродажу везли балтійські оселедці. Після першого поділу Речі Посполитої, коли Гданськ відійшов до Пруссії, були запроваджені високі мита на товари з австрійських володінь, тому вивіз товарів туди різко скоротився.

У другій половині століття також пошвидко вилась сухопутна торгівля із Заходом. До Вроцлава, Оломоуца гнали багато волів, везли продукти бджільництва, промислові вироби. В менших масштабах продовжувалась торгівля з Угорщиною, Молдавією та балканськими країнами. Все більшого значення набувала торгівля з тоді уже російськими володіннями, в яких, крім купців, брали активну участь селяни і міщани Гетьманщини та Слобожанщини. З Лівобережжя завозились текстильні товари, мідь, олово, залізо, з російських теренів – хутро, шкіри та вироби з них. Вивозились продукти місцевого ремесла та, головним чином, галицька сіль. Під час російсько-османських війн кінця

XVIII ст. російські купці закуповували в Галичині для армії хліб, фураж, худобу.

Інкorporація Галичини до австрійських володінь сприяла покращенню умов торгівлі з давніми австрійськими володіннями, зокрема чеськими, угорськими, словацькими та сілезькими теренами. Різко зменшився вивіз зерна, натомість збільшилась торгівля волами, сіллю, полотном і сукном. Експорт галицького полотна, яке йшло на корабельні вітрила флотів Англії, Франції, Голандії, перевищив експорт зерна [10, с. 71–74].

Тяжкі часи у XVIII ст. переживала зовнішня торгівля Львова. Про це багато говорилось на сеймиках, де від імені міста висловлювались патріотичні та купецькі, але не враховувалась думка місцевих ремісників та некаатолицького населення. Пояснювався цей занепад порушенням давніх привілеїв, занедбанням права складу і т. д.

Проте в умовах ранньомодерного часу право складу було вже консервативним атрибутом старих часів і лише заважало вільній торгівлі, яка розвивалась всупереч старим законам. Львівський імпорт призначався на обслуговування шляхти і складався з вина та делікатесних продуктів харчування. Закордонні товари провозились до Львова і львівськими купцями, і чужинцями. Здобуття львівського громадянства дозволяло чужинцям уникати обмежень, пов'язаних з правом складу. Чимало східного і західного краму проходило через Гданськ, але в основному східні товари потрапляли до Галичини через ярмарки Кам'янця-Подільського, де вони тривали 100–102 дні на рік. Перше місце у імпорті Львова займали угорські товари – вина, мед і тютюн, далі турецькі – овочі, сап'ян, юхта, люльки, килими, позументи, вишукані вовняні тканини. Товари везлись з Константинополя, Русука, Бурси. З Росії везли хутро – біляче, рясиче, соболіне, горностайове, а також полотно та залізні вироби. Власне, полотно в основному вивозилось з Лівобережжя та Слобожанщини. Серед нюрнберзьких та аусгбурзьких товарів переважали інструменти, з Франції везли в основному вино, з Вроцлава – скло, полотно, галантерею, ювелірні вироби [7, с. 241].

Разом із занепадом права складу зменшувався й імпорт східних товарів, в той час як частка угорських і голландських товарів зростала. В цілому західноєвропейський імпорт зростає з початку XVII ст. до 1765 р. у 7 разів. Надалі помітну роль у постачанні Львова відіграють містечка України і Польщі. З українських міст постачали «ковельську шкіру», зі Снятина – люльки з османських володінь. У другій поло-

вині XVIII ст. містечкові купці, переважно євреї, стають постачальниками до Львова гданських товарів, а львівські купці більше тримались за монопольне становище у східній торгівлі. Львівський експорт впродовж століття був досить одноманітним і складався зі шкіри, сап'яну, воску, меду, східних фруктів, прянощів і тютюну. Товари вивозились до Замостя, Жезува, Кракова, Варшави, Золочева, Станіслава, Тисмениці, Бережан, Бродів. Занепад зовнішньоторгового значення Львова не стосувався Галичини в цілому. Торгівельні зв'язки західноукраїнських містечок зі Сходом продовжували розвиватись. Уже в 20-х роках чимало купців, оминаючи львівське право складу, організовували склади в містечках.

З часом у Львові торгівля з теренів, підвладних міській владі, переходила до міських володінь шляхти і духовенства. Великі склади горілки розміщувались у юридиках. Пиво і горілку до Львова постачала шляхта. Довіз на передмістя за обсягом набагато перевищував довіз через міські брами. Отже, статистика не була повною і дійсний занепад торгівлі Львова був набагато меншим, ніж випливає із загальновідомих статистичних даних і стосувався в основному зовнішньої торгівлі. В 60-х роках спостерігається навіть певне пожвавлення торгівлі, викликане відбудовою і розвитком фільваркового і селянського господарства. Центром торгівельного життя міста стають «багаті крами», навколо яких під мурами розташовувались крамнички, будки, ятки та інші торгівельні місця. Велика кількість людей торгувала просто на порогах і в сінях будинків, а євреї створили цех «торб'ярів», які ходили по місту і продавали товари. Велика кількість євреїв торгувала не лише в передмісті, але й у самому Львові. Десятьох з них реєстр 60-х років зараховує до «багатих купців». Магістрат, виконуючи сеймове законодавство, намагався усунути конкуренцію єврейських купців, але марно. Жоден з королівських декретів про виселення євреїв не був виконаний.

Величезну роль в економічному житті Львова відігравали знамениті львівські контракти. Це були багатолюдні з'їзди шляхти для укладання угод продажу продуктів фільваркового виробництва та оренди-купівлі земельних маєтків. Під час контрактів значно пожвавлювалась місцева торгівля, до них виготовлялась основна маса пива і горілки. На час контрактів до Львова з'їжджались купці з Варшави, Гданська і Сходу. Кількість людей, що відвідувала контракти, перевищувала 4 тис., що становило до 15–20 % населення Львова. Щорічні обороти

контрактів становили майже 30 тис. злотих і за економічним значенням могли компенсувати втрату права складу і скорочення східної торгівлі [7, с. 245].

Скорочення ролі Львова у торгівлі з іншими регіонами Європи до певної міри компенсувалось піднесенням Бродів, на ярмарки якого в кінці століття з'їжджались купці з османських володінь. Туди приганяли коней з Правобережної України, яких продавали шведським та пруським купцям. Бродівські купці вивозили товари зі своїх ярмарків до Вроцлава, Лейпціга, Гданська. Інкорпорація Галичини до австрійських володінь та надання деяким містам, зокрема Бродам і Дрогобичу прав «вільних міст», давала право безмитної торгівлі в Габсбурзьких володіннях. Наприкінці XVIII ст. саме через Броди, що стали прикордонним містом, стала проходити торгівля не лише з Росією, але також країнами Причорномор'я та Азії. Не рідкістю були товари нюрнберзькі, лейпцизькі, шотландські. Шотландські купці не лише самі торгували, а й виконували роль торгових агентів інших іноземних (англійських, голландських, шотландських) купців. Вони не користувалися правами, які мали місцеві купці, і повинні були платити податки і мита. Щоб перешкодити їхній торгівлі, місцеві купці вимагали заборонити шотландцям торгувати вроздріб, дозволяючи лише гуртову торгівлю. Наприкінці століття у Бродах вже діяли понад 500 купців, 20 великих і понад 200 малих товарних складів. У півтора рази – до 15 тис. чоловік зросло міське населення [16, с. 146].

Крім Львова і Бродів, торгівля з іншими Габсбурзькими володіннями та іншими регіонами Європи велась товарами з Гданська у Городку, Глинянах, чеськими та моравськими товарами – у Чорткові, з Волинню, Поділлям і Києвом – у Тернополі, з Силезією – у Бережанах, з Баварією, Віднем, Берліном, Вроцлавом – у Станіслававі. З Італією та Волощиною в Єзуполі, з Волощиною у Коломиї, з Угорщиною у Самборі, з Буковиною і Силезією у Дрогобичі [6, с. 8–9].

Таким чином, попри всі гальмівні чинники станового суспільства, що продовжували існувати у всій Європі в ранньомодерну добу, на галицькій землі активно проникали впливи загальноєвропейських змін. Розвивалось товарне виробництво у всіх галузях господарства, внутрішня торгівля та зв'язки з іншими країнами, квітнуло ремісничє виробництво, поступово виникали мануфактури. Хоч і повільно, в Галичині, як і на інших українських землях, тривали процеси, характерні для всіх європейських країн у XVIII ст.

Список літератури

1. ЦДДА у м. Львові. – Ф. 181. – Спр. 682. – 24 арк.
2. ЦДДА у м. Львові. – Ф. 181. – Оп. 1. – Спр. 1231. – 102 арк.
3. Балабушевич Т. А. Рух цін у Східній Галичині в середині XVIII ст. / Т. А. Балабушевич // УІЖ, 1973. – № 35. – С. 95–98.
4. Балабушевич Т. А. Аграрна історія Галичини в другій половині XVIII ст. / Т. А. Балабушевич. – К. : Наукова думка, 1993. – 137 с.
5. Балабушевич Т. А. Торгівельні зв'язки українських земель з Росією в другій половині XVIII ст. / Т. А. Балабушевич // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. – К., 1988. – 80 с.
6. Исаевич Я. Д. Город Дрогобыч в XVI–XVIII ст. / Я. Д. Исаевич. – Л. : АКД, 1960. – 166 с.
7. Інкін В. Ф. Торгівля. Історія Львова / В. Ф. Інкін. – Львів : Центр Європи. – Т. 1. – 300 с.
8. Інкін В. Ф. Нарис економічного розвитку Львова у XVIII ст. / В. Ф. Інкін. – Львів, 1959. – 90 с.
9. Кісь Я. П. Текстильні мануфактури в Галичині (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) / Я. П. Кісь // Вісник ЛДУ. Серія історична. – Вип. 4. – С. 71–74.
10. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. – Київ, 1988. – 106 с.
11. Паньків Б. М. Про роль купецького і лихварського капіталу у виникненні передумов капіталізму у Галицькій землі (кінець XVII – перша половина XVIII ст. / Б. М. Паньків // Історія народного господарства та економічної думки УРСР. – 1980. – Вип. 14. – С. 60–66.
12. Слабєєв І. С. Соціальне розшарування серед чумаків у XVIII–XIX ст. / І. С. Слабєєв // УІЖ. – 1959. – № 32. – С. 88–89.
13. Шульга І. Г. До питання про економічні зв'язки між західноукраїнськими землями та Лівобережною Україною в другій половині XVIII ст. / І. Г. Шульга // Наукові записки УЖДУ. Серія історико-філологічна. – 1956. – № 10. – С. 45–51.
14. Histotia miasta Stryja. – Lwów, 1929. – S. 432–435.
15. Kalędarz ruski za rok 1794. – T. 1. – 374 s.
16. Lutman T. Studia nad dziejami handlu Brodów w latach 1773–1880 / T. Lutman. – Lwów, 1937. – 144–146 s.
17. Maciszewski W. Brzezany w czasach Rzeczypospolitej Polskiej / W. Maciszewski. – Lwów, 1937. – 144 s.
18. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 1–14. – Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1914.
19. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski / A. Szarlowski. – Stanisławów, 1887. – 42 s.
20. Wajgl S. Rys miasta Kolomyi / S. Wajgl. – Lwów, 1877. – 21 s.

T. Balabushevych

EASTERN GALICIA IN THE FRAMEWORK OF ECONOMIC CONTACTS OF EAST-CENTRAL EUROPE IN THE LATE 18TH CENTURY

The article has analyzed commercial developments in Eastern Galicia. Its economic recovery stimulated progress of all kinds of trade at the local markets and regional fairs, especially in Lviv (Lwów, Lemberg) and Brody. The documentary sources testify that the typical for all European countries processes were slowly going on in Galicia (Ruthenian Palatinate within the Polish-Lithuanian Commonwealth, later the Kingdom of Galicia and Lodomeria in the Habsburg monarchy) as well as in the rest of Ukrainian lands, with their economy actively involved into Europe's markets at the end of the 18th century.

Keywords: Eastern Galicia, East-Central Europe, commercial contacts, markets, Lviv fairs, economic developments, trade communications.

Матеріал надійшов 20.04.2014